

Олег Калакура

КОМУНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ У ГАЛИЧИНІ ЯК ЗАСІБ ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ КРАЮ

У статті розкрито складові комунізації освітньо-культурного життя у Галичині у повоєнну добу, його обумовленість утвердженням тоталітарного режиму і насадженням комуністичної ідеології. Розглянуто характер, зміст та напрями культурної політики радянської влади, спрямованої на спотворення національної пам'яті, висвітлено наслідки діяльності окупаційного режиму. З'ясовано етнічні, ідеологічні, соціогуманітарні чинники

розгортання руху галичан за відновлення незалежності України та місце в ньому політики декомунізації.

Ключові слова: *комунізація, культура, освіта, денаціоналізація, тоталітарний режим, Галичина, незалежність України, ідентичність, національна пам'ять, декомунізація.*

Oleg Kalakura. Communization educational and cultural processes in Galicia as a means of denationalization of the land. *The article describes the components of educational and cultural life communization in Galicia in the post-war days, his conditionality by approval of the totalitarian regime and spreading of communist ideology. We consider the nature, content and direction of cultural policy of the Soviet authorities aimed at the national memory distortion, highlight the consequences of the occupation regime. It was found ethnic, ideological, socio-humanitarian factors Galician deployment movement for the restoration of Ukraine's independence and the place of decommunisation policy in it.*

Key words: *Communization, culture, education, denationalization, totalitarian regime, Galicia, Ukraine's independence, identity, national memory, de-communization.*

Революція Гідності, євроатлантичний інтеграційний вибір України, путінська війна проти неї, декомунізація суспільного життя актуалізували науковий дискурс національної політики СРСР на окупованих ним західноукраїнських землях у ході та за результатами Другої світової війни. Так звані «золотий вересень 1939-го» і «об'єднання українських земель» започаткували майже півстолітній період насильницької комунізації краю, яка охопила всі сфери, включаючи культуру, освіту і духовність. З включенням Східної Галичини до радянського етнополітичного простору її населення стало учасником усіх соціально-політичних і культурних експериментів, зазнало репресій, депортацій і масових переслідувань.

Проблема радянізації, а точніше комунізації суспільно-політичного та культурно-духовного життя Галичини, належить до *актуальних проблем* історико-політологічних та етнонаціональних досліджень. Ряд її аспектів уже набув висвітлення в історіографії

[1; 2; 3; 4], однак з відновленням незалежності України почався процес її нового, поглибленого і критичного переосмислення, спростування фальсифікацій і спотворень, подолання багатьох стереотипів, насаджуваних у гуманітаристиці і суспільній свідомості.

Метою цієї статті є, з одного боку, окреслення самого поняття «комунізація етнокультурного життя», загальних і специфічних способів і методів комунізації освітньо-культурного життя галичан, а з другого – обґрунтувати періодизацію цього процесу та проаналізувати його наслідки. Перш за все, що ми розуміємо під комунізацією етнокультурного життя? Сам термін «комунізація» належить В. Леніну і розглядався як пріоритетний елемент советизації суспільства, починаючи від захоплення і узурпації влади і завершуючи встановленням тотального контролю з боку комуністичної партії у політичній, економічній, військовій, дипломатичній, культурній, національній та інших сферах. Ідеться про планомірне і цілеспрямоване насадження комуністичного диктату та марксистської ідеології, про так звану інтернаціоналізацію та атеїзацію суспільства, про пролетаризацію культури та обмеження національних прав і свобод людини. Сценарій комунізації УРСР 1920–1930 рр. був механічно перенесений до Галичини і мав тут не менш жорстокий і насильницький характер, оскільки наштовхнувся на шалений спротив, у тому числі й збройний, національно-патріотичних сил. Основними складовими процесу комунізації Галичини стали:

а) деформація свідомості різних верств місцевого населення, втягування дітей і молоді до діяльності піонерських і комсомольських організацій, дорослих – до членства в КПРС, висування його представників на партійні та державні посади, обрання до складу керівних органів; система різного роду нагород і відзначень;

б) міфологізація комуністичного руху і переваг соціалізму, реабілітація окремих діячів КПЗУ;

в) демонізація ворожого образу націоналістичного руху і образу «буржуазно-поміщицької, панської» Польщі як одвічного спільного ворога українців і росіян;

г) деформація історичної пам'яті шляхом критики або замовчування історичної схеми М. Грушевського, діяльності Наукового товариства імені Шевченка та «Просвіти», спотворення

історії національно-визвольного та революційного руху з акцентом на соціальні аспекти та інтернаціоналізм;

д) депортації та репресії найбільш свідомої частини населення, заохочування міграції молоді і спланована схема збільшення присутності неукраїнського, насамперед російського, чинника в Галичині;

е) тотальний контроль та ідеологічна спрямованість освітнього процесу, засобів масової інформації, кінофільмів, репертуару театрів, філармоній, колективів аматорського мистецтва і т. д. ;

е) служба в армії, переважно за межами СРСР, виконання «інтернаціонального обов'язку» в інших країнах, зокрема в Афганістані, залучення до ліквідації трагедії Чорнобиля тощо.

Простежується декілька етапів суспільно-політичних перетворень у контексті політики комунізації Галичини, радянської уніфікації етнокультурного життя, започаткованих восени 1939 р. і перерваних німецько-радянською війною. *Перший повоєнний етап* найбільш трагічний і кривавий. Він охоплює період з літа 1944 р. до середини 1950-х рр. , тобто з початку повторної окупації Галичини – до смерті Сталіна і перших спроб десталінізації суспільства. Порівняно з політикою радянізації у 1939–1941 рр. , яка за змістом мала деякі елементи політики українізації 1920-х рр. (відкривалися українські школи, училища, вищі навчальні заклали; освіта оголошувалася доступною, але була наскрізь ідеологізованою), це період відвертої денационалізації, русифікації та атеїзації краю. Друга радянська окупація Галичини характеризувалася форсованою інтеграцією західноукраїнського регіону до системи радянського казарменого соціалізму, супроводжувалася насильницьким насадженням колгоспів, масштабними збройними репресіями проти учасників націоналістичного підпілля, масовими розстрілами, порушеннями законів і прав людини. Не можна оминати підігрівання польсько-українського протистояння і так званій «обмін населенням» УРСР і Польщі [5, с. 45]. Примусового виселення з України зазнали 790 тисяч колишніх польських громадян, у тому числі 746 993 етнічних поляків. Усе це здійснювалося під партійно-державним керівництвом репресивно-каральними органами. Великих втрат зазнали галичани в ході спланованих депортацій і виселень на Схід СРСР, які торкнулися понад 230 тис. осіб. У перших ешелонах репресо-

ваних були не тільки члени родин учасників руху ОУН та УПА, але й інші «антирадянські» елементи: священики, заможні селяни, освічені спеціалісти, учителі, вчені, письменники.

Суттєвою перешкодою процесу впровадження на західно-українських землях тоталітарного режиму для радянської влади виступала Українська греко-католицька церква (УГКЦ). Зважаючи на міжнародний авторитет митрополита Андрея Шептицького, Москва деякий час утримувалася від прямої заборони Церкви. Ситуація змінилася після його смерті 1 листопада 1944 р., коли розгорнувся масштабний наступ із метою ліквідації УГКЦ. Доведено, що союзником у репресивних заходах влади стала Російська православна церква (РПЦ), яка діяла під контролем органів держбезпеки. Процес ліквідації Греко-католицької церкви юридично закінчився Львівським «собором» 8–10 березня 1946 р. Однак більшість духовенства не прийняла рішень Львівського «собору», вважаючи їх неканонічними і протиправними. У відповідь репресивні органи НКВС розпочали масові арешти, в ході яких було вислано в Сибір 1 400 парохів та 800 монахів і монахинь, а 200 осіб розстріляли, закрито частину церков. УГКЦ опинилася у підпіллі, розпочалося її катакомбне існування до середини 1980-х років. Греко-католицькі священики були змушені таємно здійснювати релігійні обряди на прохання вірних. Переслідувалися також католицькі і протестантські громади [6, с. 466]. Після заборони УГКЦ почалася насильницька атеїзація всього населення.

Ліквідувати будь-які сили національного спротиву, задушити опір українського населення під проводом підпільників ОУН та УПА й утвердитись у західних областях України лише силою зброї було неможливо. Одночасно із карально-репресивними заходами влада запровадила низку стимулюючих заходів у сфері культури, освіти і духовності для їхньої комунізації й пристосування до сталінського режиму. Тоталітарна влада СРСР розглядала культуру як одну з найважливіших ділянок комунізації суспільства. Саме під таким кутом зору проводився весь комплекс її заходів у сфері освіти, науки, культури, мистецтва та ін. Недарма в повоєнні роки набув популярності термін «культурний фронт» на тлі зловісної «ждановщини». Національна культура і її носії нищились

як буржуазно-націоналістичні елементи, а на їхнє місце найчастіше приходили так звані соціалістичні, інтернаціональні кадри, а насправді – російські або зросійщені.

Для відновлення і налагодження роботи державного апарату в західні регіони України присилалися радянські спеціалісти – росіяни і значною чисельністю російськомовні українці – понад 1 млн осіб [7]. Формально для забезпечення потреб їхніх дітей розпочалося формування мережі російськомовної освіти. Власне серед перших заходів радянської влади на окупованих землях Галичини була докорінна реорганізація навчальних закладів, оновлення педагогічного апарату за рахунок учителів зі Сходу України та навчальних програм загалом. Розгорнувся так званий «перевишкіл» учителів на Заході України, 2/3 з яких визнавалися невідповідними радянським вимогам. Між 1945 і 1951 рр. їм на зміну було прислано близько 36400 вчителів зі східних областей. Керівники різних рівнів, скеровані до Галичини, не були обізнані з місцевими особливостями, але заподадливо сприяли комунізації та російщенню – творенню російськомовного управлінського середовища. Арешти, звільнення «неблагонадійних», виїзд до Польщі значної кількості викладачів польського походження визначили зміни в національному складі цієї групи інтелігенції, що призвело до зростання кількості викладачів-росіян та розширення вживання російської мови у вищих краях. Виразно простежувалася тенденція до розміщення у соціально та економічно престижнішому міському середовищі абсолютної більшості прибулих росіян та євреїв, тоді як українці, поляки, представники інших етнічних меншин проживали переважно на селі.

Непоодинокими були факти, коли приїжджі російськомовні спеціалісти з погордою й зневагою ставилися до української мови. Так, у 1949 р. декан вокального факультету Львівської консерваторії С. Шилтов заявив, що не має наміру вивчати українську мову [8, с. 80]. На жаль, і на 26-му році незалежності серед громадян України непоодиноким залишається така позиція серед етнічних росіян, насамперед Сходу та Півдня, яка всіляко підживлювалася російськими політичними силами.

У руслі політики комунізації вищих навчальних закладів Львова 3 червня 1949 р. наказом міністра вищої освіти України

кафедру історії УРСР у Львівському університеті було приєднано до кафедри історії СРСР. Зростанню ваги російської мови в системі загальноосвітньої школи сприяло масове завезення російських підручників. Паралельно зі зростанням обсягів надісланої радянської літератури, насамперед російськомовної, спостерігалось тотальне вилучення наукової та художньої літератури, підручників, виданих у дорадянський час, а нові проходили жорстку цензуру. Інструментом комунізації було скерування значної частина випускників вузів за межі краю, їхній відрив від природного середовища та традиційного оточення. Так, в 1953 р. за межі регіону було скеровано більше 22% випускників Львівського державного університету ім. І. Франка, понад 56% – політехнічного інституту, дві третини – торгово-економічного інституту. Залишивши край, вони опинилися в російськомовному середовищі, де частина з них русифікувалася. За таких умов й надалі помітний відсоток серед молодих спеціалістів становили прибулі спеціалісти, які спілкувалися переважно російською мовою.

У листопаді 1947 р. на зборах письменників м. Львова нищівному морально-політичному цькуванню були піддані члени Спілки радянських письменників України (СРПУ) П. Карманський, М. Рудницький та А. Патрус-Карпатський, а після цього на відкритому засіданні президія СРПУ виключила їх зі своїх лав [9, с. 298–299]. У липні 1951 р. в газеті ЦК ВКП(б) СРСР «Правда» вийшли погромні статті проти «націоналістичних ухилів в українській літературі» з різкою критикою вірша В. Сосюри «Любіть Україну» та лібрето опери «Богдан Хмельницький» О. Корнійчука і В. Василевської.

Під жорстким ідейно-політичним та кадровим контролем працювали й інші творчі спілки, зокрема Спілка художників, яка об'єднувала видатних митців: О. Куриласа, О. Новаківського, І. Труша, А. Монастирського. Значну частину їхніх творів із Львівського музею українського мистецтва надовго заховали у спецфонди. Спеціальна комісія з Києва за участю представників Львівського обкому партії на початку 1952 р. детально перевірила художні твори музею, яким керував відомий діяч І. Свенціцький, який всіляко захищав експонати. Проте було відібрано і 1 серпня 1952 р. знищено (спалено) 299 картин, серед них 40 творів

О. Куриласа, 17 – І. Іванця, 12 – О. Новаківського, 8 – І. Труша та інших відомих у регіоні та Європі митців [10, с. 144].

Ідеологічний наступ тоталітарного режиму наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. був зумовлений низкою внутрішніх і зовнішніх чинників. «Ждановщина», викриття космополітів і націоналістів, погромні ідеологічні кампанії були способом посилення культурно-ідеологічної ізоляції України від зовнішнього світу, зокрема, від діаспори; формою посилення ідеологічного контролю за суспільними процесами; засобом формування образу внутрішнього й зовнішнього ворога – важливого фактора функціонування тоталітарного режиму; методом нейтралізації активної патріотично налаштованої національної еліти, її ізоляції від повстанського руху. Все це гальмувало розвиток внутрішніх сил українського народу, дало змогу режимові пристосовуватися, а командно-адміністративній системі закріпитися і стабілізуватися.

Другий етап комунізації пов'язаний з відомою хрущовською «відлигою» (середина 1950-х – середина 1960-х рр.). Він розпочався під гаслами відзначення 300-річчя «возз'єднання» України з Росією, передачі Кримської області до складу УРСР. Возвеличування дружби з російським народом маскувало інтенсивне російщення всіх регіонів України, включаючи й Галичину. Деяка лібералізація суспільно-політичного життя, критика культу особи Сталіна, декларативні заяви про повернення до ленінської національної політики не зачепили фундаментальних засад тоталітаризму. Дороговказом організації етнокультурного життя в Галичині мала слугувати ухвалена у травні 1953 р. Постанова ЦК КПРС «Питання західних областей Української РСР», в якій на основі доповідної записки Л. Берії декларативно піддавалися критиці «факти грубого викривлення ленінсько-сталінської національної політики», у відповідь на яку 4 червня була ухвалена постанова Пленуму ЦК КПУ, в якій підтверджувалися факти русифікації – переведення багатьох сфер життя західних областей України на російську мову функціонування [11, с. 222–223]. Однак реальних кроків щодо припинення денационалізації українців не було.

Як «торжество ленінської національної політики» подавалися окремі показники представництва західноукраїнської молоді серед місцевого студентства: якщо у 1946 р. вона становила лише 37%

студентства регіону, то в 1953 р. – вже понад 57%. Водночас російщення вишів продовжувалось. У Львівському державному університеті з 295 викладачів українською мовою лекції читали лише 49 (17%).

Характерною рисою розвитку освіти у повоєнній Галичині стала невідповідність між етнічним складом населення і мовою освіти. Так, у 1958/59 навчальному році у Станіславі (в 1949 р. обговорювалося перейменування Станіслава в Сталінокарпатськ, а 9 листопада 1962 р. його перейменували у Івано-Франківськ) учнів українських шкіл було 2,7 тис. (39,4% усіх учнів, а українське населення становило 66% населення міста), учнів російських шкіл 4,1 тис. (60,6%, а росіяни становили лише 25,4% мешканців міста). У Львові мешкало 112 тис. росіян (27,3% мешканців міста), а російськомовних шкіл було 27 з 58 – майже половина [12, с. 132]. У Коломиї обидві повні середні школи були російськими [13, с. 50].

Одним із головних чинників комунізації та русифікації залишалася обов'язкова служба галичан у Радянській армії. Як правило, за межами України. Водночас, частина українців після служби в армії остаточно визначалась у своїй інакшості, окремішності і зберігала власну українську ідентичність.

Хрущовська «відлига» і десталінізація дали поштовх до розвитку культури «соціалістичної за змістом та національної за формою», перш за все, літератури, в якій заявило про себе молоде покоління письменників і поетів, серед яких галичани Д. Павличко, І. Калинець, Р. Іваничук, Р. Федорів та ін. Проте як Москва, так і Київ вбачали у пробудженні національно-культурного життя, особливо бурхливого в західних областях, загрозу радянському комуністичному режиму. У вересні 1956 р. на урочистому засіданні в Дрогобичі з нагоди 100-річчя з дня народження І. Франка поет А. Малишко з гіркотою зауважував: «Хіба ж Ленін міг говорити в Кремлі французькою мовою, або певне ж Мао-Дзе-Дун міг співати коліскову своїм дітям іншою мовою, ніж китайською?» Поет дорікав партійному керівництву, яке не розуміло питань української культури і вважало, що «шматок хліба і свиняча шкіра на чоботи для селянина важливіше культури і мови» [8, с. 79].

Водночас, владу дедалі більше непокоїло пробудження національно-духовного життя, особливо в західних областях, рух

молодої генерації інтелігенції – шістдесятників. Галичина стала осердям опозиційного руху в межах України в умовах наростаючої системної кризи радянського ладу, яка не зуміла відійти від принципів «казармового» соціалізму, відмовитися від засобів терору як методу державного управління. У регіоні і за його межами розповсюджувалися видані т. зв. «самвидавом» твори Л. Костенко, В. Симоненка, І. Драча, В. Чорновола, І. Калинця, І. Дзюби, Є. Сверстюка, які цензура заборонила [2, с. 212–219].

У січні 1961 р. у Львові відбувся закритий суд над членами Української Робітничо-Селянської Спілки, які обстоювали право виходу УРСР зі складу СРСР. Л. Лук'яненко було засуджено до смертної кари, яку замінили 15-річним ув'язненням.

У жовтні того ж року було ухвалено нову програму КППС, яка проголошувала політику «злиття націй» у рамках побудови комунізму. Головною метою комунізації стало формування «нової історичної спільноти» – так званого радянського народу з комуністичною ідеологією, російською мовою й культурою.

Пожвавлення громадської активності та культурного життя було характерним і для інтелігенції етнічних меншин, зокрема, поляків. У 1958 р. було створено Українське відділення Товариства радянсько-польської дружби, яке очолив М. Рильський. Польська інтелігенція підтримала зародження в Україні руху шістдесятників, а згодом дисидентів і правозахисників, до якого долучилися й представники польської громади. Від 1959 р. у Львові функціонує польський аматорський театр у невеличкій залі обласного Будинку вчителя.

У 1962 р. у Львові було засновано Клуб творчої молоді «Пролісок», діяльність якого не вписувалася у радянську ідеологічну систему. Він об'єднав 30 молодих талановитих письменників і митців, борців за рідну мову, серед яких були М. Косів, М. Ільницький, Б. Горинь та ін. У культурно-мистецьких заходах клубу брали участь актор Б. Ступка, художник І. Крислач, поет Б. Стельмах, письменниця І. Вільде. Тодішній секретар Львівського обкому партії В. Маланчук небезпідставно назвав його «Клубом націоналістів». Арешти активістів «Проліску» у 1965 р. припинили його діяльність [14, с. 327–330].

Хоч дисидентський рух за своїм змістом формально не був ані антирадянським, ані антикомуністичним, проте він підривав устої тоталітарної системи. У складеній у грудні 1969 р. програмі «Українського вісника» зазначалося, що видання «не буде друкувати документи, які заперечують демократичним чином обрані Ради як форму участі громадян у керівництві держави, або антикомуністичні, тобто ті, які відкидають загалом комуністичну ідеологію як таку». Критику окремих осіб, органів, установ видавці не розглядали як антирадянську діяльність, а як гарантоване соціалістичною демократією і Конституцією право і почесний обов'язок кожного повноцінного громадянина [15].

Третій етап комунізації етнокультурного життя Галичини пов'язаний з добою «брежнєвщини» – подальшою кризою радянської системи (1965 – 1985 рр.), так званим «застоем». З 1965 р. в Україні розпочався процес нищення залишків хрущовської лібералізації у сфері культурного життя. Ця доба нанівець звела реформи, елементи дозованої свободи творчості, згорнула реабілітацію жертв тоталітаризму, позначилася жорстоким придушенням будь-яких проявів національного пробудження. Специфікою України стало те, що за сприяння тодішнього керівника республіканської компартії П. Шелеста влада пішла на ряд суттєвих пом'якшень у своїй культурній політиці, навіть почався новий, щоправда, дуже поміркований варіант «українізації»: секретар ЦК КПУ з ідеології А. Скаба висловився за перехід викладання у вузах республіки українською мовою в тримісячний термін, що наразилося на спротив місцевої партноменклатури. Так, В. Маланчук, у 1964–1967 рр. – секретар Львівського обласного комітету КПУ з ідеології, самочинно призупинив на території області рішення про обов'язкове введення української мови у вищих навчальних закладах. У розріз з політикою тодішнього керівництва ЦК КПУ він надрукував у Москві кілька статей, а відтак книгу про торжество інтернаціоналізму, в яких боротьба з націоналізмом визначалась як ключове завдання Компартії України.

За роки керівництва Львівським обкомом КПУ І. Грушецького та В. Куцевола (1961–1973 рр.) найголовнішим завданням Львівської партійної організації була боротьба з проявами «українського

буржуазного націоналізму». Це період «розквіту» в Галичині дисидентства, правозахисного руху, самвидаву та судових процесів над українськими патріотами. В. Куцевол у 1973 р. повідомляв у ЦК, що, починаючи з 1956 р. , тільки до Львівської області повернулося 55 тис. членів ОУН, які відбули свої терміни ув'язнення.

Період перебування В. Маланчука на посаді головного ідеолога ЦК КПУ (1972–1979 рр.) дістав назву «маланчукізму», для якого характерними були різке зростання політичних репресій, ідеологічний пресинг на творчу інтелігенцію, діячів української культури. В. Маланчук став одним з ініціаторів здійснення заходів, спрямованих на штучне звуження сфери вжитку української мови, натхненником перманентних ідеологічних «чисток» у Спілці письменників України, академічних установах і вишах республіки. За його поданням партійне керівництво на чолі з В. Щербинським усувало з органів культури й освіти прибічників української мови та пропагандистів національної культури. Розпочалася нова масштабна кампанія русифікації всіх сфер суспільно-політичного і культурно-освітнього життя. Зокрема, український театр дедалі більше втрачав свою національну особливість. Наприклад, з семи Театрів юного глядача лише львівський залишався україномовним. У засобах масової інформації, публічних виступах державних діячів поняття «український народ» заступив недолугий термін «народ України». Нерідко запопадливими виконавцями комунізації виступали партійні й радянські працівники українського походження, керуючись кар'єрними мотивами і прагненням посісти керівні посади в партійно-урядовій ієрархії.

У 1970 р. третина українців Галичини (майже 34% у Львівській і Тернопільській та 30% в Івано-Франківській областях) «знала» російську мову, у містах більше українців володіли російською мовою. До 1989 р. ці показники зростали і зменшилися у 2001 р.: 22% етнічних українців Івано-Франківщини вільно володіли російською мовою, по 18% Львівщини та Тернопільщини. На Львівщині, порівняно з Івано-Франківською та Тернопільською областями, найбільшою була дистанція між «російським» містом і «українським» селом. В умовах радянської дійсності знання російської мови було потрібним для фахового зростання. Внаслідок таких настанов виросло декілька поколінь,

які володіють обома мовами, однак втрачають зв'язок з власним національним світом. Для них російська мова стала не тільки другою мовою вжитку, а досить часто визнавалася як рідна. Серед пріоритетних завдань сучасної етнонаціональної політики важливим залишається подолання наслідків русифікації та акультурації, успадкованих від імперських і радянських часів. Актуальним залишається питання відновлення функції української мови як рідної для більшості українців, адже серед українців, за даними перепису населення 2001 р., досить значна частина – 14,8% визнали рідною російську мову.

Суспільно-політичне і етнокультурне життя в Україні на цьому етапі протікало надзвичайно суперечливо. З одного боку, це посилення репресій, подальше насадження комуністичної ідеології, а з іншого – зростання національної свідомості, наростання дисидентського і правозахисного руху. Починаючи з 1960-х рр. помітно підвищилася національно-культурницька активність студентів і посилювалися переслідування (арешти, виключення з університетів). У Львівському державному університеті ім. І. Франка було налагоджено видання підпільного журналу «Поступ». «Значення самвидаву важко переоцінити, – наголошує О. Муравський, – оскільки: по-перше, вони піднімали рівень національної свідомості населення, пропагували державницькі гасла, сприяли відновленню забутої історії та піднесенню культурного рівня населення; по-друге, самвидавча періодика політичного спрямування стала однією з основних ударних сил у боротьбі із правлячою КПУ, перетворилася у своєрідну «трибуну» діячів національно-демократичних сил; по-третє, попри розквіт політики гласності в УРСР, лише самвидав подавав достовірну інформацію, незважаючи на суб'єктивізм в оцінці окремих подій та фактів» [16, с. 643].

Відтак, у 1974 р., видано таємну інструкцію приймати до вишів західних областей України не більше 25% місцевої молоді. Тут відзначився І. Скиба, у 1978 – 1983 р. перший секретар Івано-Франківського обкому КПУ, який наголошував на загостренні ідеологічної боротьби, непримиримості до буржуазної ідеології, ролі політичної освіти. У 1979 р. різними формами масової пропаганди в області охоплено 265 тис. чоловік, що на 25 тис. більше, ніж було в 1975 р. Масштабні ідеологічні кампанії «промивання

мізків» присвячувались усім радянським святкам та подіям у житті правлячої Комуністичної партії.

У квітні 1970 р. ЦК КПУ ухвалив постанову про недоліки в роботі партійних і радянських органів Львівської області щодо припинення протизаконної діяльності залишків уніатського духовенства. У ній йшлося і про контакти «уніатів з Ватиканом». Водночас, за даними Ради у справах релігій, на Львівщині діяло 10 костьолів, було зареєстровано 13 громад РКЦ із загальною кількістю віруючих 6 тис. осіб [17, с. 370–371].

Окремим, багато в чому особливим, видається *четвертий етап* комунізації – часи горбачовської «перебудови» і «гласності». На стартовому етапі суспільної модернізації в центрі уваги опинилися саме етнокультурні проблеми: відновлення прав і позицій в суспільстві української мови та культури, мов і культур усіх етнічних груп, історичної пам'яті, релігійний ренесанс й активізація суспільного життя. У процес боротьби за незалежність і національно-культурне відродження включилися представники всіх етносів. Діяльність українських етнокультурних товариств – Української мови ім. Т. Шевченка, «Меморіалу», Товариства Лева та інших – невдовзі розширила базу демократичного руху й поступово надавала йому виразно політичного акценту, як це сталося із Народним Рухом України. У 1989 р. він уже мав десятки осередків у регіоні, а його соціальна база в Україні, за даними ідеологічного відділу ЦК КПУ, охоплювала близько 12 млн осіб. У складі Великої Ради НРУ, згідно зі Статутом організації – його керівного органу, діяла Рада національностей. Варто зазначити, що Галичина повторила в історії роль П'ємонт, на цей раз у розгортанні руху за суверенітет і незалежність України.

Тим не менше, на період проголошення незалежності України привілейоване становище російської мови залишалось у багатьох сферах суспільного життя, воно зумовлювалося наявністю розвиненої мережі російськомовних шкіл, російськомовної преси, телебачення, політичними настановами правлячої партії. Наприклад, наприкінці 1980-х рр. у Львові діяли 24 школи з російською мовою викладання, тобто четверта частина всіх шкіл міста. У них навчалося близько 23,5 тис. дітей, серед яких близько

5 тис. були з українських та змішаних сімей. Ще 12 російських шкіл функціонували в інших містах Львівської області.

Одним із яскравих показників русифікації освіти є дані про кількість шкіл в обласних містах з українською та російською мовами викладання та змішаних (російсько-українських) на 1987 р., опубліковані Комісією Спілки письменників України для зв'язку з навчальними закладами УРСР. В Івано-Франківську працювало 18 українських, 6 російських, 2 змішані школи, у Львові, відповідно, – 66, 26, 11, у Тернополі – 20, 3, 0. В комісії вважали, що змішані школи є практично російськими або згодом такими стануть, і в головних містах УРСР є тільки 16% українських шкіл, решта 84% – російських. Але й ці відсотки не відбивали дійсного, значно гіршого стану, бо українські школи звичайно чисельно малі й гірше від російських устатковані, до того ж багато предметів і в них, за браком українських підручників, викладалися російською мовою.

Підсумовуючи, видається доцільним застерегти деяких сучасних дослідників етнокультурних процесів від однозначно негативної оцінки включення західних областей до СРСР і його національно-культурної політики на території України в середині та другій половині ХХ ст. Дійсно, етнокультурні процеси в Галичині після встановлення тоталітарного режиму характеризувалися значним зовнішнім впливом, адмініструванням усього освітньо-культурного життя, формувалася закритий тип культури. Водночас, не слід ігнорувати те, що українські землі опинились у складі однієї держави, що послужило основою формування загальноукраїнської ідентичності. За роки панування тоталітарного режиму в Галичині відбулися помітні зрушення в освітньо-культурному житті, в підготовці національної інтелігенції, у суспільній свідомості. Разом з тим, комунізація, російщення та атеїзація краю деформували ментальність галичан, утверджували подвійну лояльність, синдром меншовартості, совкову свідомість і маргінальність мислення. Але при цьому режим наштовхнувся на неприйняття та спротив його політиці з боку різних верств населення, насамперед інтелігенції та молоді.

Сучасна агресія путінської Росії проти України активізувала подальшу боротьбу за незалежність і соборність, засвідчила розрив українців з комуністичним минулим. Масштабна деко-

мунізація, започаткована на Галичині одразу після серпневого путчу і проголошення незалежності, нарешті охопила всю країну і набула законодавчого оформлення на тлі Революції Гідності. Символічним стало завершення декомунізації у топоніміці Галичини 25 листопада 2015 р., коли постановою Верховної Ради було перейменовано один з останніх населених пунктів – село Радянське Кременецького району Тернопільської області у Великі Млинівці [18]. Декомунізація повинна поширитися на питання цінностей, сприяти відновленню справедливості, історичної правди у спільному минулому як з Російською Федерацією, так і з іншими сусідами. Разом з тим, симптоми «синдрому комунізації» виявилися досить живучими, вони не відмерли автоматично разом із крахом тоталітарної системи, демонструють властивість успадковуватись і передаватись як новим поколінням науковців, так і владі в її політиці. Чимало симптомів цього синдрому, зокрема, стереотипи щодо «пріоритету ідеології і політики над науковістю», звичка «ставити політичну доцільність вище історичної правди» все ще циркулюють у сучасній гуманітаристиці, в тому числі і в етнополітології.

---

1. Баран В. Україна: новітня історія: 1945–1991 рр. / Володимир Баран. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 669 с.

2. Литвин В. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956–1965) / Володимир Литвин. – Київ: Вид. дім «Лі-Тера», 2004. – 272 с.

3. Мищак І. Історіографія економічних і соціальних перетворень на західноукраїнських землях у повоєнний період / Іван Мищак // Питання історії науки і техніки. – 2010. – № 1. – С. 2–9.

4. Мищак І. Історіографія культурно-масових перетворень у Західній Україні в повсенні роки як важливої складової радянізації краю / Іван Мищак // Гілея. – 2012. – № 62. – С. 179–185.

5. Калакура О. Депортації українців і поляків під виглядом «обміну населенням» (до 70-річчя Люблінської угоди) / Олег Калакура // Історичний архів. Наукові студії : збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – Вип. 13. – С. 39–49.

6. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / В. А. Войналович. – К. : Світогляд, 2005. – 741 с.

7. Тимків І. Населення західноукраїнських областей (Дрогобицької, Львівської, Станіславської та Тернопільської) у 40-х – 80-х рр. ХХ ст: етнічний аспект [Електронний ресурс] / Іван Тимків // Всеукраїнська наукова конференція «Україна в контексті європейської історії» (25–28 березня 2014 р.). Центр сучасних наукових досліджень. – Режим доступу: http://nauka.uagate.com/?page_id=702.

8. Гулай В. В. Етносоціальні процеси в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.): дис. ... к. і. н.: 07. 00. 01 / В. В. Гулай; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2002. – 194 с.

9. Національна культура в сучасній Україні. – Київ, 1995. – 336 с.

10. Ярмоленко М. Етнокультурні процеси на території Західної України у 1944–1991 рр. / Марія Ярмоленко // Грані. – 2015. – № 4 (120). – С. 141–149.

11. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект. – Київ, 2000. – 356 с.

12. Красножон Н. Шкільна освіта національних меншин України (1944–1953) / Н. Красножон // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – 2000. – Вип. 14. – С. 131–144.

13. Коляска І. В. Освіта в радянській Україні / І. В. Коляска; [пер. з англ.]. – Toronto: Peter Martin Associates, 1970. – 246 с.

14. Баран В. Україна 1950–1960-х рр. : еволюція тоталітарної системи / Володимир Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с.

15. Кіпіані В. «Український вісник» з підпілля. П'ятнадцять років тому В'ячеслав Чорновіл відкрив еру незалежного друку [Електронний ресурс] / Вахтанг Кіпіані. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2002/08/21/2990208/>.

16. Муравський О. Особливості суспільно-політичного розвитку західного регіону / Олег Муравський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 16. – С. 640–647.

17. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / Олег Калакура. – К. : Знання України, 2007. – 508 с.

18. Постанова Верховної Ради України «Про перейменування села Радянське Кременецького району Тернопільської області» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 52. – Ст. 487.